

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

“DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ”

K A F E D R A S I

«Cinayət-axtarış hüququ» fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

Mövzu № 1. «Cinayət–axtarış hüququnun anlayışı, predmeti, metodları və sistemi»

vaxt – 4 saat
mühazirə - 2 saat
seminar – 2 saat

Tərtib etdi:

“DİO-nun ƏAF” kafedrasının baş
müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Salmanzadə Nurəddin

Mühazirə “DİO-nun ƏAF” kafedrasının iclasında müzakirə edilib və
bəyini lib. Protokol № _____ “___” _____ 2018-ci il

BAKİ – 2018

Mövzu № 1.
«Cinayət–axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları»

Plan:

GİRİŞ

1. Cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları.
2. Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yeri və digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi.
3. Cinayət-axtarış hüquq elminin predmeti, prinsipləri və vəzifələri.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995, mad. 12, 24-71;
2. Azərbaycan Respublikasının “Polis haqqında” Qanunu, mad. 3-15, 17-19 . Bakı, 1999;
3. Azərbaycan Respublikasının “ƏAF haqqında” Qanunu, mad. 1, 3, 4. Bakı, 1999;
4. Ş.Hüseynov, B.Əliyev, E.İsmayılov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun sxemlərdə və əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi». Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. səh. 18, 19.
6. F.Məmmədov, M.Mustafayev. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları». Bakı, 2002; səh. 5-23, 31-40;
7. Ş.Hüseynov, R.Nəsirov, E.Muradov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». Dərs vəsaiti. Bakı, 2008. səh. 10-18, 27-35;
8. «Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi». Dərslik (V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə). Bakı, «Qanun», 2007;
9. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququ». Dərs vəsaiti. Bakı, 2018. səh. 5-30;
10. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. 100 suala 100 cavab». Dərs vəsaiti. Bakı, 2014 səh. 12-21;
11. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. Sxemlər albomu». Dərs vəsaiti. Bakı, 2015 səh. 5-14;
12. K.Səlimov, Ş.Hüseynov və başqaları. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». Dərs vəsaiti. Bakı, «Çaşıoğlu» nəşriyyatı, 2008. səh. 15-42.
13. А.Ю.Шумилов. «Основы уголовно-розыскного права». Учебное пособие. Москва, 2000;

GİRİŞ

Dövlət yarandıği vaxtdan cəmiyyətin cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi onun əsas funksiyalarından biri olmuşdur. Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə qeyri-aşkar üsul və vasitələrdən istifadə edilməsi tarixi keçmişə malik olub, hüquqi fəaliyyətin sosial əhəmiyyətli növlərindən biri hesab olunur. Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə qeyri-aşkar üsul və vasitələrdən istifadə olunması bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmiş və daha ciddi əməli fəaliyyətə çevrilmişdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin zəngin tarixi keçmişə malik olmasına və cinayətkarlıqla mübarizədə əvəzsiz rol oynamasına baxmayaraq, lazımi səviyyədə tədqiq edilib araşdırılmamışdır.

Sovet dönəmində digər respublikalarda olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da bu fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi əsasən idarədaxili normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənirdi. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra, demokratik hüquqi dövlətin qurulmasının obyektiv zərurətə çevrilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində mövcud olan ictimai münasibətlərin və onları tənzimləyən hüquq normalarının leqallaşdırılmasına və öyrənilməsinə zərurət yaratdı. İlk dəfə olaraq 1999-cu il 28 oktyabr tarixində «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun qəbul edilmiş və qanunda cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi öz əksini tapmışdır. Həmin hüquq münasibətləri hüquq sisteminin müstəqil sahəsi kimi formalaşan cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetini təşkil edir.

Mühazirədə cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti, metodları və vəzifələrinin ümumi əsasları və digər hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi təhlil olunmuşdur. Bununla yanaşı, cinayət-axtarış hüququ elmi, onun sistemi və nəzəri əsasları mühazirənin məzmununu təşkil edir.

Sual 1

Cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları.

«Cinayət-axtarış hüququ»nun anlayışını dörd cəhətdən yanaşmaqla izah etmək olar:

- hüquq sahəsi kimi;
- qanunvericilik sahəsi kimi;
- elm sahəsi kimi;
- tədris fənni kimi.

Hüquq nəzəriyyəsində hüququn bu və ya digər sahəsinin meydana gəlməsi üçün əsasən iki faktorun mövcud olması tələb olunur. Birincisi ondan ibarətdir ki, müəyyən qrup ictimai münasibətlərin hüquqla tənzimlənməsinə obyektiv zərurət yaranсын və həmin münasibətlər eynicinsli olsun. Digər əlamət isə ondan ibarətdir ki, hüquq sahəsi özünəməxsus tənzimləmə metodlarına malik olsun. Əgər birinci faktor obyektiv, maddi xarakter daşıyırsa, ikinci, müəyyən mənada subyektiv xarakterlidir. Belə ki, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün bu və ya digər metodun seçilməsi həm də qanunvericinin iradəsindən asılıdır.

Təcrübə göstərir ki, ictimai inkişafın müəyyən mərhələsində bu və ya digər qrupdan olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə obyektiv zərurətin yaranması heç də mexaniki olaraq hüququn uyğun sahəsinin tələb olunan anda meydana gəlməsi üçün kifayət etmir. Bunun üçün yaranmış və yaxud da yaranmaqda, formalaşmaqda olan obyektiv zərurətin özünün vaxtında aşkar edilməsi və ona düzgün reaksiya verilməsi tələb olunur. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, zərurətin özünün qiymətləndirilməsi, rəsmi səviyyədə tanınması subyektiv elementlərdən azad deyildir.

Rəsmi sovet hüquq doktrinası sovet hüquq sisteminin təbiət və cəmiyyətin obyektiv inkişafı qanunlarına uyğun olaraq inkişaf etdirildiyini təsdiq etsə də, həqiqətdə bu inkişaf subyektiv müdaxilələrdən heç də azad olmamışdır. Bunun nəticəsidir ki, cinayətlərin qarşısının alınması, cəmiyyətin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün konfidensial, qeyri-legal üsul və vasitələrdən istifadə edilməsi ilə bağlı fəaliyyət – cinayət-axtarış fəaliyyəti sovet dönəmində kölgədə qalmışdır. Cinayət-axtarış fəaliyyəti çoxşaxəli, çoxmərhələli, mürəkkəb bir fəaliyyət növü olduğundan, müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilirdi və bu fəaliyyət onu həyata keçirən dövlət orqanlarının qəbul etdiyi idarədaxili məxfi normativ aktlarla tənzimlənirdi. Bu fəaliyyəti tənzimləyən vahid normativ hüquqi akt mövcud olmamışdır.

Müsbət haldır ki, müstəqil dövlətimizdə aparılan demokratik, hüquqi islahatlar qeyd olunan fəaliyyət sahəsindən də yan keçməmişdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun qəbul edilməsi, bu fəaliyyətin qismən leqallaşdırılması bu sahədə illər ərzində toplanmış

təcrübi materialların nəzəri təhlilinə, mövcud olan problemlərin müzakirəyə çıxarılmasına və düzgün həllini tapmasına şərait yaratmışdır.

Əgər nəzərə alsaq ki, biz bütünlükdə tədqiq olunmamış bir sahənin öyrənilməsi və onun mövcudluğunun öz elmi təsdiqini tapması məsələsini elmi müstəviyə çıxardırıq, onda problem məsələlərin qoyuluşu və həlli onların məntiqi ardıcılığına söykənməlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq, onda ilk növbədə cinayət-axtarış hüququnun hüququn müstəqil bir sahəsi kimi mövcudluğu məsələsinə aydınlıq gətirmək lazımdır.

Bildiyimiz kimi, hüquq nəzəriyyəsində hüququn sahələrini səciyyələndirən meyarlar mövcuddur ki, cinayət-axtarış hüququnun həmin meyarlara cavab verib-verməməsini müəyyən etmək kifayətdir.

Hüquq nəzəriyyəsinə görə hüquq ayrı-ayrı sahələrə tənzimləmə predmetinə və metodlarına görə bölünür. Hüquqi tənzimləmənin predmeti dedikdə, tənzimlənməsi zəruri olan, yəni hüquqi təsirə məruz qalan münasibətlər (bu münasibətləri formalaşdıran hərəkətlər, fəaliyyətlər) anlaşılır. Hüquq elmləri doktoru, professor V.V.Lazarevin¹ redaktorluğu ilə hazırlanmış dərslikdə nəzəriyyəçi rus müəlliflərinin fikrincə, buna yalnız aşağıdakı əlamətlərə cavab verən münasibətlər aid edilir:

a) sabit, hadisələrin və insanların hərəkətlərinin davamlılığı ilə səciyyələnən;

b) öz mahiyyətinə görə üzərində dövlət-hüquqi nəzarət imkanına yol verən;

c) tənzimlənməsinə obyektiv tələbat olan.

Hüquqi tənzimləmə predmetinə aşağıdakı elementlər daxildir:

1. ictimai münasibətlərin müəyyən qrupu;

2. həmin münasibətlərin subyektləri;

3. ictimai münasibətlər qrupunun meydana gəlməsini şərtləndirən sosial faktlar;

4. insanların təcrübi fəaliyyəti.

Hüquqi tənzimləmə metodu mürəkkəb bir element olub, tərkib hissələrinə malikdir. Hüquqi tənzimləmə metoduna daxildir:

a) tənzimlənen münasibətlərin sərhədlərinin müəyyən edilməsi;

b) uyğun normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi;

c) ictimai münasibət iştirakçılarının hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması;

ç) nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrin pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi.

Qeyd olunanları ardıcıl olaraq cinayət-axtarış hüququna tətbiq etsək görürük ki, o, göstərilən bütün ölçülərə cavab verir və artıq hüquq sisteminin müstəqil bir sahəsi kimi mövcuddur. Cinayət-axtarış hüququnun predmeti digər kriminal istiqamətli hüquq elmlərinin predmetləri ilə oxşarlıq təşkil etsə də, o, bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir ki, həmin xüsusiyyətlər onun predmetinə daxil olan ictimai münasibətləri müstəqil bir qrup halında

¹ Ömumi gövq vc düvlct nczcricyycsi (V.V.Lazarevin redaktorluhu ilc). Bakı, «Qanun», 2007, scg. 202

ayırmağa imkan verir. Həmin münasibətlərin mühüm bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı meydana gəlir, inkişaf edir və xitam olunur. Bu ictimai münasibətlərin digər mühüm xüsusiyyəti onların subyektin cinayət törədən ana qədərki davranışını da əhatə etməsidir (məsələn, şəxsin cinayətə hazırlıq görməsi ilə bağlı məlumatın daxil olması və bununla əlaqədar müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi). Şübhəsiz ki, bu halda hazırlıq hərəkətlərində cinayət tərkibi olmamalıdır. Belə olan halda şəxsin davranışı həm də cinayət hüququnun predmetinə daxil olacaqdır. Bundan başqa, cinayət-axtarış hüququ həm də bu fəaliyyəti həyata keçirən subyektlərinin əməliyyat-xidməti fəaliyyətini tənzimləyir.

Cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetini təşkil edən münasibətlərin meydana gəlməsini şərtləndirən sosial fakt cinayətkarlıq, ona qarşı mübarizə və bununla əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsidir. Həmin münasibətlərin subyekti isə cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş şəxslər, cinayətkar qəsdlərdən müdafiə olunan və sair kateqoriya şəxslər, həmçinin cinayətkarlığa qarşı müdafiədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları və həmin orqanların vəzifəli şəxsləridir.

Qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək, cinayət-axtarış hüququna aşağıdakı formada anlayış vermək olar: **cinayət-axtarış hüququ** – hüququn bir sahəsi olub, insan və cəmiyyəti cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyən normalar sistemidir.

Verilən tərifdən göründüyü kimi, cinayət-axtarış hüququnun tənzimlədiyi ictimai münasibətlər eynicinsli olub, məhz əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilən zaman meydana gəlir. Dövlətin cinayətkar qəsdlərə qarşı qeyri-aşkar üsullarla mübarizə fəaliyyəti uzun tarixi keçmişə malik olduğundan, onu təşkil edən ictimai münasibətlərin xüsusişərək, eyni bir qrup halını alması təbiidir. Bu ictimai münasibətlərin uzun müddət qanuni tənzimləmə sahəsindən kənar qalması müstəqil hüquq sahəsi kimi inkar edilməsi üçün heç də əsas ola bilməz.

Hüquq nəzəriyyəsində bəzi hallarda oxşar hüquq sahələrinin predmetlərinin fərqləndirilməsində çətinliklər meydana çıxır ki, bu da əsasən hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin dinamikliyi ilə əlaqədardır. Sualın əvvəlində cinayət-axtarış hüququnun predmetini digər hüquq sahələrinin predmetindən fərqləndirən əsas amilləri qeyd etdik. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-axtarış hüququ dövlətlə vətəndaş arasında sonuncunun cinayət törətməsi yaxud da buna kifayət qədər əsas olması ilə əlaqədar olaraq kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti ilə bağlı meydana gələn ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Diqqət çəkən əsas məsələlərdən biri cinayət-axtarış hüququnun nizamlaşdırma predmetini təşkil edən münasibətlərin yarandığı əməliyyat-

axtarış fəaliyyətidir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayətkarlığa qarşı mübarizədə dövlətin təşkilati-hüquqi fəaliyyət formalarından biridir.

Tarixi kontekstindən yanaşaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin inkişafı haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, tarixi faktlar uzaq keçmişdə dövlət başçıları və onların müvəkkil etdiyi şəxslər tərəfindən idarəçiliyin həyata keçirilməsində məxfi məlumatların seçilmiş mənbələrdən alınması və digər gizli üsullardan istifadə edilməsi məhz həmin dövürlərdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin ilkin rüşeymlərinin yaranmasına bariz sübut kimi çıxış etmiş olur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin inkişafı haqqında danışarkən orta əsrlərə nəzər salmağımız da vacibdir. Belə ki, bu dövürlərdə Avropanın aparıcı dövlətləri olan Almaniyada, Fransada, İngiltərədə, İtaliya və s.dövlətlərdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti polis orqanları, əsasən isə kriminal polis dəstələri və fərdi dedektivlər meydana çıxdıqdan sonra daha da inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövürlərdə cinayəti törədən şəxslərin aşkarlanması və məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün xüsusi orqanlar tərəfindən cinayət törədilən yerdə yaşayan əhali arasında müəyyən sorğular keçirmək və dəlillər toplamaq kimi tədbirlər aparılmağa başlanmışdır.

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində xüsusi yeri olan Səfəvilər dövlətində ümumi idarəçilikdə, xüsusilə inzibati idarəçilikdə daruqələrin rolu böyük idi. Daruqələr bir növ məxfi işi də təşkil edir və həyata keçirirdilər. Daruqələrin adamları gündəlik gizli nəzarəti həyata keçirir, gün ərzində baş vermiş bütün hadisələr haqqında geniş məlumatlar alırdılar. Alınmış məlumatlar yoxlanıldıqdan sonra tədbirlər görülürdü.

Müasir elmi-tədqiqat materialları, tarixi arxiv sənədlərinə istinad edərək belə demək olar ki, qədim zamanlarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin özəyini, əsasını məxfi məlumatların əldə edilməsi və digər gizli iş metodları təşkil edib. Bu metodlar hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanlarının əməliyyat əhəmiyyətli informasiyanın əldə edilməsi və hüquqazidd hərəkətlərin sənədləşdirilməsi üçün informasiyaya malik olan şəxslərlə etibarlı əlaqələrin qurulması və ya inkişafı üzrə əməliyyat işçilərinin və digər tədbirlərin məcmusu kimi başa düşülür.

Keçmiş SSRİ dönəmində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təcrübi olaraq daxili işlər və xüsusi xidmət orqanları tərəfindən tətbiq olunsa da, qanun səviyyəsində nizamlanmamış və bu sahədə elmi araşdırmalar aparılmamışdır.

İlk dəfə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi anlayışı Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Anlayışda deyilir ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti – müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir». Deməli, cinayət-axtarış hüququ ilə nizamlanan münasibətlərin əsas xüsusiyyətləri onların qanunda öz əksini tapması və

cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması üçün istifadə edilən xüsusi üsul və vasitələrlə (aşkar və qeyri-aşkar) qırılmaz bağlılığıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar öz səlahiyyətləri hüdüdlərində əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməklə insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədini güdürlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dedikdə nə başa düşülür? Fəaliyyət – özlüyündə məşğuliyyət, iş və yaxud əməl deməkdir. Bu mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanlarının aşkar və qeyri-aşkar üsullarla gerçəkləşdirdiyi qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinin xüsusi forması, o cümlədən həm də xüsusi sosial vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş, dövlət hüququ ilə müəyyən edilmiş ictimai faydalı fəaliyyətinin hüquqi mahiyyət daşıyan bir növüdür.

Qeyd edilənlərdən nəticə çıxararaq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini səciyyələndirən aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd etmək olar:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Belə ki, bu fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı həyata keçirir. Digər orqanlar buna səlahiyyətli deyildir.

2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti aşkar üsullarla yanaşı, qeyri-aşkar üsullarla da həyata keçirilir.

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu ilə müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və digər hərəkətlərin (məsələn, şəxslərin məxfi əməkdaşlığa cəlb olunması və onların köməyindən istifadə olunma) həyata keçirilməsidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələr Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardır:

1. hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
2. törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
3. cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;
4. məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması;
5. naməlum meylətlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

Qeyd olunan vəzifələrin hər biri konkret məzmun və mahiyyətə malikdir. Bu vəzifələr bir-biri ilə əlaqəli və yaxud müstəqil şəkildə həyata keçirilə bilər. Onların hər birinin mahiyyəti uyğun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin seçilməsini və həyata keçirilməsinin spesifikliyini müəyyən edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran vəzifələrdən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, onlar ümumi xarakter daşıyır və konkret cinayət hadisəsi ilə bağlı həyata keçirilən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında konkret spesifik xüsusiyyətlərə malik vəzifələr meydana gəlir.

Hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısını almaq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

Hazırlanan cinayətin qarşısını almağa yönəlmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri daim səmərəlidir. Çünki cinayətə hazırlıq hərəkətlərində bir çox hallarda cinayət tərkibi olmur. Digər tərəfdən isə, hazırlıq hərəkətlərində konkret cinayət tərkibinin olmaması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Ona görə də hazırlanan cinayətlər haqqında daxil olan informasiyalar o dərəcədə əsaslandırılmış olmalıdır ki, cinayət əməlinin bilavasitə həyata keçirilməsindən əvvəl, onun qarşısını almaq üçün əməliyyat tədbirlərinin aparılması mümkün olsun.

Hazırlanan cinayətin qarşısını almaq əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə cinayət törətmək məqsədində olan, yaxud onu törətmək üçün müəyyən hərəkətlər etmiş şəxsə və ya cinayəti törətməyə şərait yaradan səbəb və şəraitə bilavasitə təsir etməyi nəzərdə tutur. Profilaktik tədbirlər istər bir nəfərə, istərsə də bir qrup şəxsə münasibətdə həyata keçirilə bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, xəbərdarlıq tədbirləri cinayətin hazırlanması barədə daxil olan informasiya əsasında həyata keçirilir. Belə əsaslandırılmış məlumatların daxil olmasında əməliyyat-axtarış orqanlarına konfidensial əsaslarla kömək göstərən şəxslərin, kriminogen qruplara və obyektlərə daxil edilmiş məxfi əməkdaşların rolu əvəzənməzdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısındakı ümumi vəzifələrin əsas hissəsi cinayətlərin aşkar edilib açılmasından, onları hazırlayan, törədən və törətmiş şəxsləri müəyyən etməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinin 2-ci bəndində istifadə edilmiş «aşkar edilməsi» və «açılması» anlayışları heç də eyni məzmun tutumuna malik deyildir. Belə ki, bu anlayışlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran konkret vəzifənin mahiyyətini daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Həmin vəzifə tək-cə cinayət əlamətlərinə malik olan hadisənin aşkar edilməsi, onu törətmiş, hazırlayan şəxslərin müəyyən edilməsi ilə başa çatmış olmur. O həm də cinayətin görünməyən tərəflərini, bütün hallarını açmağı nəzərdə tutur. Belə olan halda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti öz funksiyasını tam yerinə yetirmiş olur.

Cinayəti aşkar edib açmaq əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə qeyri-aşkar şəraitdə törədilən və hüquq-mühafizə orqanlarına məlum olmayan cinayətləri müəyyən edib, üstünü açmaqdan ibarətdir. Aşkar törədilən cinayətlərə münasibətdə belə bir vəzifə və onun həllinə heç bir zərurət yaranmır. Çünki, cinayət hadisəsi və onu törətmiş şəxslər məlum olurlar. Belə hallarda əməliyyat-axtarış tədbirləri cinayətin motiv və məqsədinin, digər məlum olmayan tərəflərinin müəyyən edilməsinə yönəlir.

Əməliyyat-axtarış yolu ilə cinayətin aşkar edilib açılması vəzifəsi cinayət-prosessual fəaliyyəti ilə əlaqəli öyrənilməlidir. Çünki, həmin vəzifə

müvəffəqiyyətlə yerinə yetirildikdə, prosessual qaydada cinayət işi başlanır. Bu zaman əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmiş şəxs cinayətin subyekti müəyyən etməyə borcludur.

Cinayət törədən və ya törətmiş şəxsləri xarakterizə edən halların, onların ibtidai istintaqa mane olmaq üçün planlaşdırdıqları məqsədlərin, hərəkətlərin müəyyən edilməsi də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinə daxildir. Bəzi hallarda əməliyyat yolu ilə cinayət əməlinin şahidlərini, zərərçəkmiş xarakterizə edən halların aşkar edilməsi zəruri olur. Qeyd olunan şəxsləri xarakterizə edən məlumatların toplanması onların qarşıdakı dindirmə zamanı hansı mövqedə duracaqlarını müəyyən etməyə və uyğun taktiki üsulları seçməyə imkan verir.

Cinayət-prosessual fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində real şəraitin yaradılması həmin orqanın əməkdaşlarından cinayət işinin başlanması, sübut etmə, sübutların anlayışı, toplanması, qiymətləndirilməsi və s. kimi prosessual institutları ətraflı və dərinlən bilməyi tələb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müstəqil vəzifələrindən biri də təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılmasıdır. Belə axtarış haqqında təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmək barədə prosessual qaydada qərar çıxarılmış, yaxud haqqında ittiham hökmü çıxarılmış şəxsə münasibətdə onun yerini müəyyən etmək üçün həyata keçirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, belə hallarda əməliyyat-axtarış tədbirləri cinayət prosesinin subyektləri olan şəxslərə münasibətdə həyata keçirilir. Ona görə də axtarış təhqiqat, istintaq, məhkəmə və prokurorluq orqanları ilə qarşılıqlı şəkildə həyata keçirilir.

Hüquq-mühafizə orqanlarından gizlənən təqsirləndirilən şəxsin axtarışı əməliyyat-axtarış orqanını tərəfindən müstəntiq, yaxud təhqiqatı həyata keçirən şəxsin (təhqiqatçının) qəbul etdiyi qərar əsasında (axtarışa elan olunma barədə qərar) həyata keçirilir. Təqsirləndirilən şəxsin axtarışı ibtidai araşdırma ilə paralel şəkildə və ya ibtidai araşdırmanın dayandırılması haqqında prosessual qaydada qərar çıxarılandan sonra həyata keçirilir.

Cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər axtarılan şəxslərin xüsusi qrupunu təşkil edir. Cəzaçəkmə müəssisələrinin rəhbərliyi əməliyyat-axtarış orqanına cəzaçəkmə yerindən qaçmış konkret şəxslərin axtarışı ilə bağlı tapşırıq verə bilər. Bu zaman axtarışın aparılması üçün zəruri olan sənədlər təqdim olunmalıdır.

Xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin axtarışı vətəndaşların və ya hər hansı bir müəssisə, idarə rəhbərliyinin ərizələri əsasında cinayət işi ilə əlaqəli olmadan və cinayət işi başlamadan aparılır. Lakin Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 209.2.6-cı maddəsinə əsasən insanların oğurlanması və ya onların girov götürülməsi əlamətləri, habelə insanlar xəbərsiz itkin düşdüyü hallarda onların qətlə yetirilməsinə şübhələr olduqda fakt üzrə dərhal cinayət işi başlanılmalıdır. Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışı ilə bağlı aparılmış əməliyyat-axtarış tədbirləri

nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar məhkəmə orqanına təqdim olunur. Məhkəmə təqdim olunmuş materiallar əsasında Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş iki qərardan birini – xəbərsiz itkin düşmək və ya ölmüş elan etmək qərarını çıxarır.

Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışını müvəffəqiyyətlə təşkil etmək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqandan axtarışda maraqlı olan şəxsdən itkin düşmüş barədə mümkün qədər çox məlumat almalıdır. Bu məlumatlar təkcə onun şəxsiyyətini deyil, həmçinin itkin düşməsindən bilavasitə əvvəl və sonra mövcud olmuş halları əhatə etməlidir. İtkin düşmüş şəxslə bağlı xəstəxanalara, meyitxanalara, müvəqqəti saxlama yerlərinə və s. sorğular göndərilməlidir.

Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışını həyata keçirərkən, onun itkin düşməsinə səbəb ola biləcək müxtəlif xarakterli hallar nəzərə alınmalıdır. Həmin hallar təbii, şəxsi xarakterli, onun sağlamlığı ilə bağlı ola bilər. Məsələn, psixi xəstə olan şəxsin itkin düşməsi.

Belə halların nəzərə alınması uyğun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin seçilməsini, planlaşdırılmasını müəyyən etməyə kömək edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifə – naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsidir.

Şəxsiyyəti məlum olmayan meyit aşkar etdikdə, təcrübədə bir qayda olaraq cinayət işi başlamadan dərhal hadisə yerinin baxışı həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 236-cı maddəsinə əsasən cinayətin izlərinin, sübut mənbəyi ola biləcək digər maddi obyektlərin aşkar edilməsi, cinayətin törədilmə hallarının və iş üçün əhəmiyyətli olan digər halların müəyyən edilməsi məqsədilə müstəntiq hadisə yerinin, binaların, sənədlərin, əşyaların, insan meyitlərinin və heyvan cəsədlərinin baxışını aparır. Müayinənin nəticələri sonradan zərərçəkmişin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində istifadə olunur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 209.2.2-ci maddəsinə əsasən tanınmamış insan meyiti, insan bədəninin hissələri, yaxud onların basdırılma yerləri aşkar edildikdə fakt üzrə dərhal cinayət işi başlanılmalıdır.

Buradan da belə qənaətə gəlmək olar ki, cinayət-axtarış hüququnun predmeti ən azı 2 mühüm elementdən ibarətdir. Birinci element – şəxsin cinayət törətdiyi, ona qədər və ondan sonrakı davranışı, ikinci element isə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin bu fəaliyyətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənən fəaliyyətidir.

Bu baxımdan cinayət-axtarış hüququnun predmetini aşağıdakılar təşkil edir:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin müəyyən olunması;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyətlərinin müəyyən olunması;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, həyata keçirilməsi və bununla əlaqədar hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatlarının müəyyən olunması və hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə olunmasının hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və onlarla əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsi.
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin təşkili, həyata keçirilməsi və bununla hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsi.

Cinayət-axtarış hüququ digər hüquq sahələri kimi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində meydana gələn münasibətlərə səmərəli təsir etmək, tənzimləmək üçün hüquqi üsul və vasitələr sistemi tətbiq edir. Başqa sözlə desək, o, hüquqi tənzimləmə metodundan istifadə edir. Məlumdur ki, hüquq ədəbiyyatında hüquqi tənzimləmə metodu ilə bağlı prinsipcə bir-birindən fərqlənən iki yanaşma mövcuddur.

Birinci yanaşma ondan ibarətdir ki, hər bir hüquq sahəsi tənzimləmə predmeti ilə yanaşı, xüsusi hüquqi tənzimləmə metoduna malikdir.

İkinci yanaşmaya görə isə bütün hüquq sahələri eyni metoda malikdir və bu, hüququn təbiətindən irəli gəlir.

Cinayət-axtarış hüququ Azərbaycan hüquq sisteminin tərkib hissəsi kimi universal hüquqi tənzimləmə metodlarından sərəncam, icazə və qadağadan istifadə edir. Lakin, bu o demək deyildir ki, cinayət-axtarış hüququnun yuxarıda qeyd etdiyimiz spesifik xüsusiyyətləri inkar edilir. Əksinə, bu zaman bir tərəfdən müxtəlif hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün istifadə edilən metodların prinsipcə eyni olması, digər tərəfdən isə tənzimlənen münasibətlərin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məhz belə olan halda, cinayət-axtarış hüququnun hüquqi tənzimləmə metodunun özünəməxsus xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Cinayət-axtarış hüququnda eyni bir metodun digərinə münasibətdə (qadağanın icazəyə nisbətdə) tətbiq edilməsi və həmin metodların digər hüquq sahəsində (məsələn, mənzil hüququnda) tətbiqi ilə müqayisəsi göstərir ki, cinayət-axtarış hüququnda qadağa, mənzil hüququnda isə icazə metodu üstünlük təşkil edir. Təbii ki, bu göstərilən hüquq sahələrinin tənzimləmə predmetlərinin spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Odur ki, cinayət-axtarış hüququnun və onun tənzimləmə predmetinin xüsusiyyətləri aşağıdakı formalarda təzahür edilir:

1. qadağan metodunun hüquqi tənzimləmə mexanizminin digər elementlərinə, sərəncam və icazəyə münasibətdə üstünlük təşkil etməsi;

2. cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin xüsusiyyətləri və onların meydana gəlməsini, dəyişməsinə, xitam edilməsini şərtləndirən faktların spesifikliyi;

3. qanunla və idarədaxili aktlarla müəyyən edilmiş dövlət hüquq fəaliyyətinin yalnız bu növünə məxsus olan prosedur formaya malik olması;

4. qanunla vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının nəzərdə tutulması.

Bundan başqa, cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə metodunun digər özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunçuluq prinsipinə riayət edilməsi üçün xüsusi prosedur forma nəzərdə tutulmuşdur. Qanunçuluq prinsipinin mühüm cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o, cinayət-axtarış hüquq normalarının ən düzgün və səmərəli formada həyata keçirilməsini, hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanlarının qeyri-aşkar fəaliyyəti zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasını təmin etsin.

Beləliklə, cinayət-axtarış hüququnun hüquqi tənzimləmə metodunu cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin spesifikliyi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələri ilə müəyyənləşən, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin toplusu kimi xarakterizə etmək olar.

Sual 2

Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yeri və digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müəyyən hissəsinin leqallaşdırılması və qanunla tənzimlənməsi formalaşmaqda, özünün rəsmi təsdiqini tapmaqda olan cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsini zəruri edir. Bu obyektiv zərurət həm də ondan irəli gəlir ki, cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yerinin müəyyən edilməsi onun müstəqil hüquq sahəsi kimi mövcudluğunu təsdiq etməli olan mühüm amillərdən biridir. Belə ki, hüququn bu və ya digər sahəsinin formalaşması təkcə onun ictimai münasibətlərin müəyyən bir qrupunu tənzimləməsi ilə deyil, həm də müstəqil surətdə digər hüquq sahələri ilə qarşılıqlı münasibətdə olması ilə müəyyən edilir. Çünki müstəqil hüquq sahəsinin formalaşması heç də boş yerdən, heç bir kənar təsir olmadan baş vermir. Əksinə, müstəqil hüquq sahəsinin formalaşması digər hüquq sahələrinin və ilk növbədə ona qohum olan hüquq sahələrinin normalarının bilavasitə təsiri altında baş verir və bu təsir öz izini təzə meydana gələn hüquq sahəsi üzərində həmişəlik qoymuş olur. Bu prosesin gedişini əslində başqa cür təsəvvür etmək heç mümkün də deyildir.

Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yeri şübhəsiz ki, ilk növbədə onun predmeti ilə müəyyən edilir. Cinayət-axtarış hüququnun predmeti obyektiv olaraq ilk növbədə kriminal silsilədən olan hüquq sahələri ilə sıx əlaqəsini zəruri edir. Bu hüquq sahələrinə, bildiyimiz kimi, cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra hüquq sahələri aiddir. Ona görə də cinayət-axtarış hüquq sahəsinin hüquq sistemində yerini adı çəkilən hüquq sahələrinə müraciət etmədən müəyyən etmək mümkün deyildir. Çünki, bu hüquq sahələrinin hamısını bir sosial vəzifə – cinayətkarlıqla mübarizənin hüquqi qanunvericilik bazasını yaratmaq birləşdirir.

Hüquq nəzəriyyəsi bütün hüquq elmlərində olduğu kimi, cinayət-axtarış hüququ üçün də metodoloji əhəmiyyətə malikdir. Hüquq nəzəriyyəsi hüquq hadisələrini öyrənən elmdir. Bildiyimiz kimi, bu elm hüquq elmidir və hüququn inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarını öyrənir. Hüquq nəzəriyyəsi eyni zamanda sahəvi hüquq elmlərinin öz nəzəriyyələrinin formalaşması üçün onları zəruri ümumnəzəri baza ilə təmin edir. Bu fikirləri xüsusi hüquq elmlərinə də şamil etmək olar. Hüquq və hüququn funksiyaları, hüquq mənbələri, hüquq normaları, hüquq düşüncəsi, hüquqi prinsiplər, normativ-hüquqi aktlar, hüququn realizə formaları, hüquq prinsiplərinin sistemləşdirilməsi və onların təfsiri, hüquqauyğun davranış, hüquq pozuntuları və hüquq məsuliyyəti, ictimai münasibətlərin hüquqi nizamlanma mexanizmi, qanunçuluq və hüquq qaydası, istər sahəvi, istərsə də xüsusi hüquqi elmlərin özəyini təşkil edir.

Cinayət-axtarış hüququ ilk növbədə cinayət hüququ ilə sıx əlaqədədir. Cinayətkarlıqla mübarizədə cinayət hüququnun bir çox institut və normaları istiqamətverici xarakter daşıyır və bir çox hallarda onların məzmununu

əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Əgər cinayət hüququ hansı ictimai-təhlükəli əməllərin cinayət olduğunu müəyyən edirsə, cinayət-axtarış hüququ həmin ictimai-təhlükəli əməllərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması, onu törətmiş şəxsləri axtarıb yerini müəyyən edib tutmaq üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərini müəyyən edir. Digər tərəfdən, əməliyyat-axtarış orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin normaları cinayət hüququnun prinsip və vəzifələrinə heç cürə zidd ola bilməz. Belə birbaşa asılılıq təsadüfi olmayıb, adı çəkilən hüquq sahələrinin təbiətindən və qarşılarında duran vəzifənin ümumiliyindən irəli gəlir. Bu vəzifə isə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin cinayətkar qəsdlərdən qorunmasından ibarətdir.

Cinayət-axtarış hüququnu cinayət hüququ ilə bağlılığını özündə əks etdirən digər mühüm həlqə əməliyyat-axtarış fəaliyyətində hadisənin düzgün tövsif olunmasıdır. Məlum olduğu kimi, cinayətin tövsifinin bütün nəzəri və təcrübi problemləri, hüquqi müddəaları cinayət hüququnun nəzəriyyəsi tərəfindən öyrənilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində bu müddəalar hadisənin tövsifi üçün də eyni cür əhəmiyyət kəsb edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman hadisənin tövsifində hər hansı yanlışlığa yol vermək sonradan bir sıra məsələlərin düzgün həll olunmamasına gətirib çıxarır.

Cinayət-axtarış hüququ cinayət-prosessual hüququ ilə sıx əlaqədədir. Cinayət-prosessual hüququ qanunla müəyyən edilmiş dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin cinayətlərinin ibtidai və məhkəmə istintaqı zamanı bir-biri ilə və onların vətəndaşlarla münasibətlərini tənzimləyir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-prosessual hüququ həmin ictimai münasibətlərin tək cə mahiyyətini deyil, həm də prosessual formasını da müəyyən edir. Bu prosessual forma heç də formal xarakter daşımır və cinayət təqibi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsini təmin edən mühüm amillərdən biridir. Cinayət-axtarış hüququ da öz qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün həmin prosedur formalardan istifadə edir.

Bundan başqa, cinayət-prosessual hüququ elmində bir sıra alimlər tərəfindən işlənib hazırlanmış prosessual sübutetmənin müddəaları cinayət-axtarış hüququnda müvəffəqiyyətlə istifadə edilir. Hər iki hüquq sahəsini yaxınlaşdıran digər mühüm amil onların qarşısında duran mühüm vəzifənin - cinayətlərin qarşısının alınmasından ibarət olmasıdır. Həmçinin, cinayət-axtarış və cinayət-prosessual hüquqları hər ikisi vətəndaşların və cəmiyyətin cinayətkar qəsdlərdən müdafiə vasitələrindən biridir.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirləri «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsində və Cinayət-Prosessual Məcəllənin 445-447-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

Cinayət prosesində vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi məsələlərinə dair müraciətlərə məhkəmə tərəfindən baxılma qaydaları 447-ci maddədə öz əksini tapmışdır. Burada qeyd olunur ki, istintaq hərəkətinin

məcburi aparılması, prosessual məcburiyyət tədbirinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən təkbaşına, qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələləri üzrə qapalı məhkəmə iclasında yalnız hakim, məhkəmə iclasının katibi, vəsatət vermiş şəxs və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən prokuror iştirak edirlər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində qeyd edilir ki, şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması, cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəssisələrindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması halları ilə bağlı məhkəmənin qərarı olmadan vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirə bilər və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidir.

Cinayət-axtarış və cəza-icra hüququ digər kriminal hüquq sahələri kimi eyni bir zəncirin əlaqəli həlqələridir. Cinayət-axtarış hüququ bu zəncirin birinci həlqələrindəndirsə, cəza-icra hüququ onun sonuncu həlqəsidir. Cəzaların icrası siyasəti dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir. Cəzanın icrası siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin realizə olunması cəzaların icrası hüququ vasitəsilə həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cəzaların icrası siyasətinin vəzifələrini həll edərkən, Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsini əsas tutur. Məsələn, Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 76-cı maddəsində cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz hüquq sahələrindən başqa, cinayət-axtarış hüququ həmçinin konstitusiya, inzibati və mülki hüquq sahələri ilə də əlaqəlidir.

Məlumdur ki, konstitusiya hüququ hüququn sahələri içərisində aparıcı yer tutur və bütün hüquq sahələrinin başlanğıc istinad nöqtəsidir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsinin 1-ci hissəsində qeyd olunmuş qanunçuluq, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət kimi fundamental prinsiplər göstərir ki, əməliyyat-axtarış hüququ konstitusiya hüququna istinad edir və onun hər bir norması konstitusion hüquq normalarına ciddi şəkildə uyğun olmalıdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının konstitusiya ilə təsbit olunmuş müdafiə hüququ (mad. 26) və onların cinayət-axtarış hüququ tərəfindən təcrübədə məhdudlaşdırılması arasında olan ziddiyyət onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin dialektik vəhdətinə uyğun olaraq həll edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində göstərilir ki, azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada məhdudlaşdırıla bilər.

Yaxud Konstitusiyanın 33-cü maddəsinə nəzər salaraq. Maddənin II bəndində göstərilir ki, qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Eyni zamanda bu tələblər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, maddədə qeyd olunur: əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bu Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığını, o cümlədən, şəxsi və ailə həyatının sirinə, habelə, onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini pozmaq qadağandır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənen, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər.

Buradan belə məlum olur ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin 8-ci bəndində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış tədbiri binalara, o cümlədən, yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə heç də konstitusiya ilə ziddiyyət təşkil etmir. Bu, o dövrdə ziddiyyət təşkil edirdi ki, həmin əməliyyat-axtarış tədbiri və digər tədbirlər qanunla nəzərdə tutulmurdu və qeyri-aşkar formada məhkəmə orqanının xəbəri olmadan həyata keçirilirdi. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, insan hüquq və azadlıqlarının cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi naminə onların qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada müvəqqəti olaraq məhdudlaşdırılması nə təbii, nə də pozitiv hüququn prinsiplərinə zidd deyildir. Cinayət-axtarış hüququ digər hüquq sahələri kimi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası normalarının reallaşmasına xidmət edir.

Cinayət-axtarış hüququ inzibati hüquqla da dərin əlaqələrə malikdir. Lakin, bu o demək deyildir ki, cinayət-axtarış hüququ inzibati hüququn tərkib hissəsidir. Baxmayaraq ki, hüquq ədəbiyyatlarında belə cəhdlər mövcuddur. Həqiqətən də, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mövcud olan çoxsaylı ictimai münasibətlərin müəyyən qismi inzibati hüququn normaları ilə tənzimlənir. Məsələn, mühüm dövlət işinə qəbul edilən şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti vasitəsi ilə yoxlanması. Ancaq yaddan çıxarmaq olmaz ki, belə qarşılıqlı təsir digər hüquq sahələri arasında da mövcuddur.

Fikrimizcə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində münasibətlərin əsas hissəsi icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı deyil, cinayət əməlinin törədilməsi ilə bağlı meydana gəlir. Bundan başqa, cinayət-axtarış

və inzibati hüququn subyektləri də əsasən müxtəlifdir. İnzibati hüququn subyektləri icra hakimiyyəti orqanlarından, vətəndaşlardan, yerli idarəetmə orqanlarından, dövlət xidmətçilərindən, idarə və müəssisələrindən, ictimai qurumlardan ibarətdir. Cinayət-axtarış hüququnun subyektləri isə istisna qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarından və onların vəzifəli şəxslərindən ibarətdir. İctimai birliklər heç bir halda əməliyyat-axtarış hüququnun subyektləri ola bilməzlər. Bununla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, üst-üstə düşən ümumi cəhətlər də mövcuddur. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin X hissəsində qeyd edilir ki, gizli informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Cinayət-axtarış hüququ eyni zamanda mülki hüquqla da yaxın əlaqədədir. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin II hissəsində qeyd edilir: əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər. Bildiyimiz kimi, əqdlərin bağlanması hüququ mülki hüququn mühüm institutlarından biridir. Təbii ki, müqavilə bağlayan əməliyyat-axtarış orqanının əməkdaşı ilə konfident həmin institutun normalarına müraciət etmədən keçinə bilməz. Qeyd olunan misaldan görünür ki, əməliyyat-axtarış hüququnda mülki hüquq münasibətləri də mövcud olur və gələcəkdə belə əlaqələrin əməliyyat-axtarış hüququ tərəfindən geniş elmi şərhə verilməlidir.

Cinayət-axtarış hüququnun əmək hüququ ilə əlaqəsi «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun müvafiq normaları ilə əhatə olunmuşdur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin müvafiq bəndlərində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin əmək haqqı, mükafat və digər maddi təminatlar almaq hüququ vardır. Əsas fəaliyyət növü kimi şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq etdiyi dövr onların əmək stajına daxil edilir və şəxslərə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təqaüd verilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak edərkən həlak olmuş, yaxud şikəst olmuş şəxslərin ailəsinə müavinət verilir, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada təqaüd təyin edilir.

Sual 3.

Cinayət-axtarış hüquq elminin predmeti, prinsipləri və vəzifələri.

Cinayət-axtarış hüququnun hüququn müstəqil sahəsi kimi qəbul edilməsi obyektiv olaraq həmin hüquq sahəsini öyrənən eyni adlı elm sahəsinin mövcudluğunu da qəbul etməyi zəruri edir.

Cinayət-axtarış hüququnun uzun illər «gizli» hüquq sahəsi kimi mövcud olması cinayət-axtarış hüququ elminin də kölgədə qalmasını şərtləndirilmişdir. Bu sahədə aparılan elmi araşdırmalar, tədqiqatlar, yazılmış monoqrafiyalar və dissertasiyalar məxfiləşdirilmişdir və yalnız ayrı-ayrı şəxslərin onlarla tanış olmaq imkanları olmuşdur.

Cinayət-axtarış hüququnun leqallaşdırılması və müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmağa başlaması cinayət-axtarış hüququ elmi üçün də geniş imkanlar yaratmışdır.

Bu və ya digər elm sahəsinin tam və qəti olaraq formalaşmasının, müstəqil elm sahəsi kimi mövcudluğunun qəbul edilməsi üçün o, bir sıra əlamətlərə malik olmalıdır. İlk növbədə cinayət-axtarış hüququ elminin tədqiqat predmeti müəyyən edilməli və oxşar hüquq sahələri elmlərinin predmetlərindən fərqləndirilməlidir. Məhz konkret tədqiqat predmetinin müəyyənləşdirilməsi, onun özünəməxsus əlamətlərinin aydınlaşdırılması və metodoloji bazasının nəzəri cəhətdən işlənilib hazırlanması cinayət-axtarış hüququ elminin müstəqil elm sahəsi kimi tanınıb qəbul edilməsinə şərait yaradır.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsaslanaraq cinayət-axtarış hüququ elmini bütünlüklə hüquq elminin tərkib hissələrindən biri kimi qəbul etmək olar.

Cinayət-axtarış hüququ elmi cinayət-axtarış hüququ, onun prinsipləri, tarixi, inkişaf perspektivləri və s. haqqında baxışlar, ideyalar, biliklər və təsəvvürlər sistemindən ibarətdir.

Cinayət-axtarış hüququ elminə verdiyimiz tərifə əsaslanaraq, onun predmetini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar.

Cinayət-axtarış hüququ elminin predmeti cəmiyyəti cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə qanunla səlahiyyət verilmiş subyektlərin həyata keçirdiyi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən normalar sisteminin formalaşması qanunauyğunluqlarından və həmin sahədə meydana gələn ictimai münasibətlərdən ibarətdir. Tərifdən göründüyü kimi, cinayət-axtarış hüququ elminin predmeti cinayət-axtarış hüququnun predmetindən daha genişdir.

Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahəsi kimi predmeti həmin sahədə meydana gələn eynicinsli ictimai münasibətlərdən ibarətdir. Cinayət-axtarış hüququ elmi isə həmin ictimai münasibətlərlə yanaşı, həm də onları tənzimləyən normaları, institutları, onların meydana gəlmə qanunauyğunluqlarını, təcrübədə tətbiqini və s. öyrənir. Beləliklə də, cinayət-axtarış hüququ elmi cinayət-axtarış hüquq normalarını öyrənmək və onların səmərəliliyini təmin etmiş olur və onun gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Cinayət-axtarış hüququ elmi çərçivəsində aparılan tədqiqatlar ümumilikdə dünya gerçəkliklərinin dərk edilməsi, öyrənilməsi prosesinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir və ona görə də bu elm sahəsinin bütün digər elm sahələrinin tədqiqat prinsiplərindən fərqlənən prinsipləri ola bilməz.

Cinayət-axtarış hüququ elminin tədqiqat prinsiplərinə elmilik, obyektivlik, tarixilik, sistemlilik və s. prinsiplər aiddir.

Elmilik və obyektivlik prinsipləri bir-biri ilə əlaqəli şəkildə mövcuddur. Hər bir elm sahəsi o zaman həqiqətən də elm sahəsi adını daşımağa layiq olur ki, o, tədqiqat obyektlərinin, hadisələrin tabe olduğu qanunauyğunluqları öyrənsin və onları olduğu kimi şərh etsin. Bu zaman qrupp, sinif marağından çıxış edərək, onların təhrif edilməsi elmi ümumbəşəri mənafehlərdən uzaq olan qrupp maraqlarına xidmət edən alətlə çevrilir və nəticədə o, əsl elmiliyini itirmiş olur.

Tarixilik prinsipi materialist dialektikanın öz mahiyyətindən irəli gəlir. Ümumelmi metod olan dialektika tədqiqat predmetini onun keçmiş, bu günü və gələcəyi ilə vəhdətdə öyrənməyi, maddi aləm obyektlərinin daim inkişafda, hərəkətdə olduğunu nəzərə almağı tələb edir.

Sistemlilik prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayət-axtarış hüququ elmi cinayət-axtarış hüququnun normalarını, institutlarını, bölmələrini, tədqiq etdiyi bütün obyektləri, hadisələri bir-biri ilə əlaqəli və ardıcıl şəkildə tamın hissələri kimi öyrənməlidir.

Formalaşmaqda olan cinayət-axtarış hüququ elminin qarşısında bir sıra vəzifələr durur ki, onlar birinci növbədə öz həllini tapmalıdır. Bu vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Cinayət-axtarış hüququnun müstəqil hüquq sahəsi kimi fundamental nəzəri problemlərini işləyib hazırlamaq;
2. Cinayət-axtarış qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üçün elmi və təcrübə tövsiyələri vermək;
3. Xarici dövlətlərin bu sahədəki təcrübəsini öyrənmək;
4. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsindəki təcrübəsini öyrənilməsi üçün ümumiləşdirmək.

«Cinayət-axtarış hüququ» tədris fənni kimi hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanları üçün hüquqşünas kadrların hazırlanmasına xidmət edən, cinayət-axtarış hüquq normalarının və institutlarının elmi-nəzəri tədqiqinə əsaslanan biliklər sistemindən ibarətdir.

Bildiyimiz kimi, hüquq fənlərinin tədris kurslarının əsasını bu və ya digər hüquq sahəsinin (məsələn, cinayət-prosessual, cinayət və s.) öyrənilməsi təşkil edir. Cinayət-axtarış hüququnun tədrisində bu nöqtəyi-nəzərdən istisnalıq təşkil etmir.

Bu tədris kursu həcmində qanunvericiliyə daxil olan normativ-hüquqi aktlar öyrənilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkil məsələləri tədris kursuna o həcmdə daxil edilmişdir ki, bu tədris materiallarının lazımi səviyyədə mənimsənilməsinə kömək etsin.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin taktiki məsələləri isə fənnin predmetinə daxil deyildir və ona görə də burada öyrənilir.

«Cinayət-axtarış hüququ» fənninin predmeti onun mahiyyətini müəyyən edir və öz növbəsində onun sistemli şəkildə əks etdirilməsini tələb edir. Fənnin sisteminin, quruluşunun düzgün müəyyən edilməsi onun öyrənilməsini asanlaşdıran mühüm amillərdən biridir. «Cinayət-axtarış hüququ» fənninin sistemi, qeyd etdiyimiz kimi, müstəqil şəkildə, onun predmetinin təbiətini nəzərə almadan müəyyən edilə bilməz. Bununla yanaşı, bu və ya digər fənnin tədrisi birinci növbədə onun proqramının tərtib edilməsini tələb edir.

«Cinayət-axtarış hüququ» fənni üzrə Polis Akademiyasının «DİO-nun Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» kafedrasının əməkdaşları tərəfindən tərtib edilmiş proqrama cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və vəzifələri, prinsipləri, mənbələri, hüquqi əsasları, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri, əməliyyat-axtarış tədbirləri, onların həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslar, həmin tədbirlərin nəticələrindən istifadə edilməsi, əməliyyat-qeydiyyat işi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət haqqında mövzular daxil edilmişdir.

«Cinayət-axtarış hüququ» fənninin ali təhsilli hüquqşünas kadrlar hazırlayan tədris müəssisələrində tədris olunması məqsədəuyğundur. Fikrimizcə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini bilmədən nə yaxşı əməliyyat müvəkkili, nə təhqiqatçı, nə də müstəntiq olmaq mümkün deyildir.

NƏTİCƏ

Nəticə etibarı ilə mövzuda qeyd olunanlara əsaslanaraq, belə bir qənaətə gəlmək olur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində müasir hüququn heç bir sahəsi tərəfindən tənzimlənməyən böyük ictimai münasibətlər qrupu mövcuddur. Bu ictimai münasibətlər törədilmiş cinayət və ya onun törədilməsinin real hesab edilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, həyata keçirilməsi, əməliyyat-qeydiyyat işlərinin başlanması, icraatı və xitam edilməsi prosesində dövlət tərəfindən səlahiyyət verilmiş subyektlər arasında, eləcə də həmin subyektlərlə vətəndaşlar arasında meydana gəlir, inkişaf edir və xitam olunur.

Beləliklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlət fəaliyyətinin mühüm bir növü olub, hər şeydən əvvəl, cinayətlərin qarşısının alınması və üstünün açılmasına xidmət edir. Həmin fəaliyyəti həyata keçirən hüquq-mühafizə orqanları, onların vəzifəli şəxsləri dövləti fəaliyyətin digər növlərində olduğu kimi öz səlahiyyətlərini cinayət-axtarış hüquq normaları çərçivəsində həyata keçirirlər və həmin normalar vasitəsilə bu fəaliyyət sahəsində yaranan ictimai münasibətlər tənzimlənir. Bu baxımdan Polis Akademiyasında təhsil alan kursant və dinləyicilərin «Cinayət-axtarış hüququ» fənni çərçivəsində öyrənilən bilikləri tam şəkildə mənimsəmələri gələcək peşəkar fəaliyyətlərində mühüm rol oynayacaq.

Tərtib etdi:

“DİO-nun ƏAF” kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Salmanzadə Nurəddin